

ČESKÁ HISTORIOGRAFIE 1945–1948

Když jsem si přečetl program této konference a zjistil, že na stejné téma má hovořit Antonín Konstlán, měl jsem chuť svůj příspěvek odřici, protože dva referáty o stejné látce považuji za přepych. Budu však mluvit o něčem jiném a poněkud jinak. Obecně bych chtěl říci, že postrádám na konferenci zásadnější historický referát, protože nikdo, kdo pojednává o kultuře a literatuře období 1945–1948 se nemůže vyhnout politice, která ovlivňovala a určovala vše. Některých politických otázek se ještě dotknu, ale musím věnovat pozornost českému dějepiscectví po roce 1945. Válka zasáhla do obce historiků velmi neblaze: tři historici evropského formátu odešli – Kamil Krofta, Josef Šusta a Bedřich Mendl: Šusta a Mendl dobrovolnou smrtí a Krofta na následky útrap. Tři významní historici byli popraveni a 14 zemřelo v nacistických koncentracích a vězeních. V historickém oboru neexistovala kolaborace, nenašel se český historik, který by se zpronevěřil svému poslání.

Těsně poválečná doba je charakteristická obrovských elánem, pracovitostí a obětavostí. Nastal velký příliv posluchačů na vysoké školy, kteří nemohli za války studovat. Bylo třeba přednášet, psát učebnice, vydávat literaturu apod. Poválečná generace vysokoškolských a středoškolských učitelů vykonala bez ohledu na čas a peníze – kus poctivé a záslužné práce. Stranou nezůstali ani pracovníci archivů, muzeí, knihoven, galerií aj., kteří zachránili a zpracovali, zvláště v pohraničí, ale i jinde, rozsáhlé a cenné písemné, hmotné a jiné památky. V poválečné době se překrývaly generace, typické bylo rychlé střídání generací a značné rozdíly mezi nimi; lidé narození 1928–1930 byli politicky poněkud jiní než třeba ročníky 1932–1934.

Základní otázku ve vývoji poválečné české historiografie představuje vztah mezi ní a politikou. Otázka, ve kterou vyústí každá úvaha, zní: proč a jak došlo k únoru 1948 a zda byl možný jiný konec? Každý, kdo se nad tím seriózně zamýšlí, musí brát v úvahu asi tyto zásadní vývojové faktory:

1. Trauma Mnichova a s ním související ztráta důvěry v západní demokracie.
2. Průběh a výsledek války, v níž hlavní břímě a oběti nesl SSSR.
3. Osvobození ČSR Rudou armádou a oživé rusofilství.
4. Začlenění ČSR do sféry vlivu SSSR.
5. Přechodná krize světové demokracie.
6. Česká politická tradice, v níž mají převahu levicové síly a levicové smýšlení.
7. Meziválečné působení avantgardy.

V této souvislosti je nutno se vyslovit k tzv. československé cestě k socialismu, o níž se v minulosti hovořilo. Soudím, že taková cesta v zásadě neexistovala, byla jen jedna, a to ta sovětská. Gottwald sice mohl lecos předstírat nebo mít tajné přání nějak se odlišit, ale fakticky se nic takového nestalo. Třeba říci otevřeně, že českoslovenští komunisté se dopustili po roce 1945 velkého podvodu na národě. Všem sociálním vrstvám a generacím slibovali vše: demokracii, svobodu, blahobyť. Nic z toho nesplnili.

Všechny naznačené politické danosti se projevovaly na situaci v historickém oboru a obci. V ní měly naprostou převahu demokratické síly, směřující ke středu, krajní konzervativci i levičáci, tedy i komunisté, byli slabí. Dá se hovořit o historické skupině (V. Husa, J. Charvát, V. Čejchan, J. Pachta, O. Říha, J. Vávra) a s ní spolupracovali Z. Nejedlý, V. Vaněček a částečně J. Popelová a M. Paulová. Ideově a metodicky lze pozorovat pokus o harmonické spojení dvou koncepcí – J. Pekaře a T. G. Masaryka. Stopovat se to dá zejména u J. Werstadta, F. Kutnara, J. Borovičky, E. Janouška, zčásti u V. Chaloupeckého, K. Stloukala, Z. Kalisty aj. Zcela specifickou a důležitou roli sehrál Jan Slavík, který patří k významným znalcům sovětského Ruska v evropském měřítku. V poválečném odhalování metod a praktik komunistů neměl asi konkurenta. Už v průběhu roku 1947 se objevila ze sovětské strany úspěšná snaha zabránit mu psát a publikovat. Stranou by neměl zůstat ani Z. Kalandra, znalec a odvážný kritik stalinismu.

V čs. historické vědě a obci se objevil rozpor mezi Čechy a Slováky, který měl kořeny ve válečné epoše. Vína byla spíše na straně slovenské, čeští historici – až na výjimky – nezastávali stanovisko jednotného československého národa. Pouze Václav Chaloupecký stál na principech

čechoslovakismu, projevilo se to i na 2. Sjezdu čs. historiků v září 1947. Proti Chaloupeckému vystoupili J. Borovička, J. Slavík, J. Macůrek ad.

Únor 1948 znamenal zásadní a osudový zlom. Malá připravenost českých intelektuálů byla zřejmá. Jako doklad může sloužit průběh zasedání profesorského sboru Filosofické fakulty Univerzity Karlovy 4. března 1948. Děkan fakulty J. B. Kozák, který se v minulosti prohlašoval za přítele T. G. Masaryka, prosazoval „nutnost spolupráce a podchycení socialistické tendence v našem národě“. Pouze prof. Růžena Vacková, sama a jediná, ostře vystoupila proti vyloučení studentů z politických důvodů, žádala respektování mravního řádu a svobody přesvědčení. Nikdo ji nepodpořil, ani V. Černý, J. Patočka, O. Vočadlo, V. Chaloupecký... Příznačné je, že situaci zvládli dva komunisté ve sboru, prof. Arnošt Kolman a zástupce studentů Winkler. Poúnorovou atmosféru osvětluje i podpisová akce *Kupředu, zpátky ni krok* v dubnu 1948, kterou zahájil Gustav Husák v Bratislavě. V Praze ji podepsali např.: Jan Werich, František Hrubín, Jaroslav Seifert, Jindřich Chaloupecký, Olga Scheinpflugová, A. M. Píša a mnozí další. Jedním z důvodů byl i zřejmý strach.

Posuzujeme-li celkově chování a jednání českých historiků před únorem a po něm, můžeme konstatovat, že obstáli dosti čestně. V porovnání s umělci byli historici mnohem objektivnější, kritičtější a opatrnější k tomu, co se dělo ve společnosti. Byli mezi nimi i takoví, kteří na hrozící nebezpečí včas upozorňovali.